

„A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét nagygyá”

**Tanulmányok Ujváry Gábor
hatvanadik születésnapjára**

Tartalom

Köszöntő és köszönet a köszöntöttnek	13
E . KOVÁCS PÉTER A Motta di Livenza-i csata	15
SZOVÁK KORNÉL Kamonci Balázs esete Urbánfalvi Jánossal	29
OBORNI TERÉZ Mehalt a király – éljen a király! Adalék Szapolyai II. János királlyá választásának és elmaradt koronázásának történetéhez	38
PAPP SÁNDOR Tervek a Habsburg Birodalom dunai flottájának új alapokra helyezésére a 17. század végén	52
SZÖGI LÁSZLÓ A magyarországi zsidóság kiemelkedő részvétele a külföldi egyetemi tanulmányokban 1730–1919	65
MÁRTA FATA Ungarisch-siebenbürgische Dokumente in Baden-Württemberg Das Tagebuch der Gräfin Claudine Rhédey und Briefe an Baronin Ágnes Inczedy	79
LAJTAI L. LÁSZLÓ Hunfalvy Pál 1836-os publikálatlan külföldi útinaplója és a nemzeti művelődés ethosza	88

HERMANN RÓBERT	
Végzetes döntés előtt	
A képviselőház zárt ülése 1849. április 13-án	103
LIGETI DÁVID	
A klasszika-filológus Hóman Ottó	123
SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM	
Klebsberg Kuno pályafutásának kezdeti szakasza	
a felterjesztések tükrében	130
GALI MÁTÉ	
Berzeviczy Albert oktatáspolitikai koncepciói	145
OSVÁTH ZSOLT	
Összmagyar szellemi műhelyek	
A kolozsvári egyetemi diáklapok és újságíróik pályaképe	155
FAZEKAS ISTVÁN	
Adalékok Károlyi Árpád és Szekfű Gyula kapcsolatához	172
VAJDA TAMÁS	
Klebsberg Kuno gróf szerepe a tudományos Alföldkutatás	
megszervezésében és kormányzati támogatásában	185
DÉVAVÁRI ZOLTÁN	
Szabadka végnapjai (1918. október–december)	201
SZÁVAI FERENC	
Az új Ausztria születése	220
DOMINKOVITS PÉTER	
Párhuzamos polgári életutak Sopronban, a Tanácsköztársaság idején	
(Thirring Gusztáv, Házi Jenő)	229
LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT	
A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttének elméleti	
és geopolitikai kontextusa	235

OROSZ LÁSZLÓ	
Világforradalom – nemzeti önrendelkezés – területi integritás	
A tanácsköztársaság nemzetiségpolitikai gondolkodásának kérdéséhez	247
VÖRÖS BOLDIZSÁR	
„De ez a diktatúra csak átmeneti állapot”	
A Magyarországi Tanácsköztársaság önképe	256
GULYÁS LÁSZLÓ	
A szimbolikus térfoglalás kezdetei a Felvidéken 1918–1921	
A pozsonyi példa	266
VIZI LÁSZLÓ TAMÁS	
Amikor „Megállt a nemzet szívverése...”	
1920. június 4-e a korabeli magyar sajtóban	275
K. LENGYEL ZSOLT	
Reményik Sándor erdélyiségéről	289
VONYÓ JÓZSEF	
Hóman Bálint és a titkos társaságok	307
VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT	
Eszmék és győzedelmek	
Ecsetvonások Kádár Lehel publicisztikai pályaképéhez	
és emlékezetéhez	317
KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD	
A Trianon sorsszerűségét megörökítő magyar református	
emlékirodalom	331
IFJ. BERTÉNYI IVÁN	
Adalékok Klebelsberg kultúrfölény-fogalmának előzményeihez	351
HAMERLI PETRA	
Dino Grandi külügyi államtitkársága (1925–1929)	379
PRÓHLE GERGELY	
Gragger Róbert sírjánál	390

HOLLÓSI GÁBOR	
A választási rendszer változásai a két világháború között	395
ANKA LÁSZLÓ	
Klebsberg Kuno gróf serlegbeszéde Széchenyi Istvánról a Nemzeti Kaszinóban	401
FARKAS JUDIT ANTÓNIA	
A „pesti aranyemberek” „széplelkű és finomtollú” utóda Sacellárý Pál könyvkiadói és írói munkássága	410
DÉVÉNYI ANNA	
Három az egyben? A miniszterelnök, a párt és a kultuszminiszter nemzetnevelés-narratívái Hatalomtechnikai szempontú megfigyelések	425
TUOMO LAHDELMA - FENYVESI KRISTÓF	
A vers születése Weöres Sándor doktori disszertációja a mai kreatívírás-kutatás perspektívájából	435
SERES ATTILA	
A danzigai válság Erdélyből nézve Egy lengyel–magyar konfliktus 1939 tavaszán–nyarán	442
OLASZ LAJOS	
Farkas a kertek alatt Német csapatok átvonulása Magyarországon, Románia felé (1940–1941)	466
ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN	
A katolikus hivatásrendiség és szolidarizmus Mihelics Vid munkáiban	480
JOÓ ANDRÁS	
Ignotus Pál javaslatai a magyar emigráció összefogására és a Magyarország felé irányuló hatékony brit propagandára London, 1942. január 13.	492

S Z A K Á L Y S Á N D O R	
Röder Vilmos – katona és/vagy politikus?	508
K E N Y E R E S I S T V Á N	
Budapest ostroma egy kapucinus szerzetes látószögéből Dr. P. Frey Ferenc Jácint ostromnaplója (1945. január 1. – 1945. április 1.)	516
K I S S D Á V I D	
A Magyar Kommunista Párt levelezése a szovjet fogságban lévő hadifoglyok kiszabadítása érdekében	538
K R E U T Z E R A N D R E A – S Z O L E C Z K Y E M E S E	
„Kedves Ismeretlen!” A szélposta emlékei a HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében	548
Z I N N E R T I B O R	
Dr. Sulyok Dezső s az 1946. évi VII. tc. a következményeivel	570
G É C Z I R Ó B E R T	
A romániai magyar kisebbség oktatásának helyzete 1947-ben Gyallay-Pap Domokos emlékirata alapján	580
B E R T A L A N P É T E R	
A történelem senkiföldjén, avagy egy árva sorsa rendtörténeti összefüggésben	595
B A N K B A R B A R A	
„Abban a világban az ember annyit ért, amennyit a szava ért” Tabódy István internálása	601
Ö T V Ö S I S T V Á N	
A legitimáció és erőszak, 1956	613
P Á L I S T V Á N	
Ösztöndíjas a Weizmann Intézetben Boross László – fedőnevén (fn). ”Kémikus” – a hírszerzés „haszontalan” társadalmi kapcsolata	623

R Á C Z J Á N O S	
Egy kis képügy nagyobb tanulságai	634
B . S Z A B Ó D E Z S Ő	
Adalékok a magyar kulturális diplomácia súlyozott nemzetközi megjelenéseihez	645
M O N O K I S T V Á N	
Önismeret idegen tükörben	661
Tabula gratulatoria	667
Névmutató	669

OROSZ LÁSZLÓ

Világforradalom – nemzeti önrendelkezés – területi integritás

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG NEMZETISÉGPOLITIKAI
GONDOLKODÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Amennyiben a világháborús vereséget követően, 1918 őszétől a polgári demokratikus kormányok nemzetiségpolitikáját a kármentés egyfajta kísérletének fogjuk fel, mely a letűnt korszak elveivel való gyökeres szakítás szándékán alapult, akkor az 1919 márciusától kezdődő 133 nap egy újabb szakítás és egy újabb – teljesen más prioritásokat szem előtt tartó – kísérlet korszaka volt.

A történeti szakirodalom alapvetően egyetért abban, hogy Jászi Oszkár – tegyük hozzá: az ő megítélésében már korántsem látható ekkora egység – a nemzetiségekkel való kiegyezésben bízva és akár egy konföderatív állambe rendezkedést is fölvállalva, de mégiscsak az ország területi integritásának megőrzésén munkálkodott.¹ Sem ő, sem az ország vezetését az őszirózsás forradalom révén megszerző politikai garnitúra nem volt hajlandó elismerni Magyarország népeinek teljes, akár az elszakadást is magában foglaló önrendelkezési jogát. A „legsúlyosabb pont”, amit a polgári demokratikus kormány – megkésétt, s így „történelmi fáziseltolódásban” lévő – nemzetiségpolitikája még tolerálni tudott, az a kulturális és a területi autonómiák vegyes rendszere volt.² Jászi e koncessziókkal kívánta a tovább már nem megtagadható önrendelkezés radikalizmusát mérsékelni, illetve azt elérni, hogy ez az önrendelkezés egy újjászere-

¹ A Jászi nemzetiségpolitikájával kapcsolatos nemzetközi szakirodalomból máig megkerülhetetlen alapmunka Holger FISCHER, *Oszkár Jászi und Mihály Károlyi. Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich-demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919*, Ungarisches Institut, München, 1978. A felfogásmódjukban erősen különböző hazai szakmunkák közül kiemelés érdemel: HANÁK Péter, *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Magvető, Budapest, 1985; SZARKA László, *A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig = 1918: sfârșit și început de epocă – 1918: korszakvég–korszakkezdet – 1918: the End and the Beginning of an Era*, szerk. Cornel GRAD – Viorel CIUBOTĂ, Editura Muzeului Sătmărean – Editura Lekton, Satu Mare – Zalău, 1998, 355–370; UŐ., *A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségpolitikájának történetéhez*, Kisebbségkutatás 2008/2., 233–247; Legújabbban: GULYÁS László, *Jászi Oszkár nemzetiségi politikája és annak kudarca = UŐ., Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében*, Szegedi Egyetemi – Juhász Gyula Felsőoktatási, Szeged, 2019, 73–87.

² BELLÉR Béla, *A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája*, Történelmi Szemle 1969/1–2., 1–25, 2. és 3. A munka, ahogyan szerzője is, a marxista terminológia kötelező használata ellenére alapos forrásbázisra épít, s még ma is haszonnal forgatható.

vezett Magyarország keretein belül valósuljon meg. Az persze már egy másik kérdés (mely akkor is és azóta is számos vitát gerjesztett), hogy a felkínált modell rendelkezett-e bármilyen realitással az új politikai konstellációban, s egyáltalán létezett-e bármiféle eszköz, amivel 1918 őszén a vérszemet kapott nemzetiségeket Magyarország kebelén belül lehetett volna tartani.

E találgatásokat azonban a felgyorsult események levették a napirendről: 1919 tavaszán a már amúgy is balra tolódott politikai közélet egy újabb, még radikálisabb baloldali fordulaton ment át. A tanácsköztársaság, ez tagadhatatlan, egyebek mellett a nemzetiségpolitika területén is koncepcionális változásokat hozott. A nemzetiségek elszakadási törekvései, illetve az ország területének megcsonkítása kapcsán érkező – a polgári demokratikus rendszer által lényegében sikertelenül kezelt – kihívások gordiuszi csomóját az új, kommunista rezsim kétségkívül frappáns megoldással vágta át: a kérdésvetéseket egyszerűen új koordináta-rendszerbe helyezte át. A „nemzeti önrendelkezés” elvét burzsoá csökevénynek minősítette, s helyébe a „proletár önrendelkezés” eszméjét állította,³ míg a népek egymás közti kapcsolatát mételyző és a békés együttélést ellehetetlenítő nacionalizmus helyett az internacionalizmust választotta. Az innovációt a végtelenül komplex nemzetiségi problematika tekintetében tehát voltaképp az jelentette, hogy az egész kérdéskört, melybe az elődök bicskája mindenkor beletört, kiemelte a hagyományos keretekből és új kontextusba helyezte át, ahol az másodlagos jelentőségűvé vált a „valódi” problémák, a megoldásra váró stratégiai feladatok háttérében.⁴

Ugyanakkor a történeti Magyarország területi integritása kapcsán is új megközelítés tört utat magának, amely nemcsak a letűnt monarchikus időszak állagőrző gondolkodását, de a polgári demokratikus köztársaságnak az államhatárokat illető (e téren kontinuos) prioritásait is végleg sutba dobta. A kommunista államvezetés rögtön a hatalomátvétel után nyilvánosan deklarálta – Kun Bélának a Hamburger Fremdenblatt budapesti tudósítója előtt tett nyilatkozatával mindenki számára világossá téve –, hogy a tanácsköztársaság nem áll a területi integritás talaján. „A mi külpolitikánk a béke politikája [...]. Nem állván a területi integritás alapján, nálunk nem állhat be az az eset, mint régen, amikor az egyes nemzetiségek politikai autonómiáját mindig bizonyos egységes politikai területek alapján akarták megoldani. A mi belső politikánk megadja külső politikánknak az irányelveit is, és éppen ezért számíthatunk minden ország népe

³ TILKOVSKY Loránt, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Csokonai, Debrecen, 1998, 36.

⁴ Nem minden ok nélkül kommentálta úgy e hozzáállást a magyarországi németek sorsát a forradalmak korában végigkísérő, a két világháború között született német szakmunka szerzője, hogy „a nemzetek közötti különbség egyszerű tagadása még nem tünteti el a tényleges ellentétet”. Vö. Ludmilla SCHLERETH, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*, Max Schick, München, 1939, 82.

többségének, minden ország proletariátusának a támogatására.”⁵ Hasonlóan nyilatkozott Kun Béla a bécsi Neue Freie Presse számára is.⁶

A hatalom kapujában a kommunisták és a szociáldemokrata balszárny közös platformján egyesült új rend nem rendelkezett végiggondolt, kiforrott és koherens nemzetiségpolitikai koncepcióval. Főképp azért nem, mert az ekkor már fél évszázados múlttal bíró hazai munkásmozgalom – a kezdetektől fogva – nem a különféle nyelvű és kultúrájú népek eltérő nemzetiségi hovatartozását, inkább azok eltérő osztályhelyzetét, az „uralkodó osztályok” és a „kizsákmányolt néprétegek” kibékíthetetlen „osztályharcát” tekintette a békés együttélés legfőbb akadályának. Felfogásukban tehát nem valamiféle nemzetiségi megbékélésre, hanem a „világforradalom győzelmére” volt szükség, amely majd magával hozza a dolgozó néptömegek testvéri egységét. Ezért hát nemcsak az alig néhány hónapja megszületett hazai kommunista mozgalomnak, de a nagy hagyományú szociáldemokrata pártnak⁷ sem volt a nemzetiségi kérdésre vonatkozó kidolgozott álláspontja. Annak ellenére elmondható mindez, hogy a párt a németajkú városi munkásság képviselőjében – mely tömegbázisának jelentős méretű és jól szervezett részét adta – külön német frakcióval is rendelkezett.⁸

1903-ban elfogadott programjában az MSZDP mindössze egyetlen mondat erejéig [4. pont] foglalkozott a nemzetiségekkel, miszerint követelik „az országban élő minden nemzetiség teljes egyenjogúságát.” A párt vezetése – amint ezt az 1989 előtti marxista történetírás is elismeri – „lényegében tagadta a nemzetiségi probléma létét”, s kollektív jogosítványok helyett a nemzeti kisebbségek számára is elegendőnek vélte a politikai közélet demokratizálását, illetve a pártprogramban követelt módon „a megyei és községi hatóságok függetlenítését”, hisz az így elnyerhetőnek vélt „egyenjogúság alapján az ország minden népe kielégíthette volna jogos igényeit.”⁹ Ahogy a dualizmus évtizedeiben végig, úgy annak lezárulásakor, 1918 októberében is a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos teljes értetlenségről tett tanúbizonyságot a párt. Október 8-án – sodródva az árral, hisz ekkorra már mindenki az „önrendelkezés” áttöréséről beszélt – sajtójukban

⁵ Kun Béla elvtárs a Tanácsköztársaság külpolitikájáról, Népszava 1919. április 5., 3.

⁶ *Die äußeren Beziehungen Ungarns. Eine Unterredung mit dem Volkskommisär für Äußeres Bela Kun*, Neue Freie Presse 1919. március 29., 4. („Wir stehen nicht auf dem Standpunkt der territorialen Integrität. Wir befinden uns auch nicht im Kriegszustande mit der Entente. Damit ist auch die Frage, unter welchen Bedingungen wir Frieden schließen würden, beantwortet.”)

⁷ *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, főszerk. VARGA Lajos, Napvilág, Budapest, 1999.

⁸ ERÉNYI Tibor, *A németiség, a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom Budapesten = Németek Budapesten*, szerk. HAMBUCH Vendel, Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, Budapest, 1998, 85–89; GLATZ Ferenc, *A magyarországi németiség az ipari fejlődés korában* és SIPOS Péter, *A magyarországi németiség és a munkásmozgalom viszonyának egyes kérdései = 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből, I–II.*, szerk. HAMBUCH Vendel, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, I. 87–97. és 107–113; Johann WEIDLEIN, *Deutsche Führer der ungarischen Arbeiterbewegung*, Südostdeutsche Vierteljahresblätter 1963/2., 91–94.

⁹ Az idézett szövegrészeket lásd KÓVÁGÓ László, *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés*, Kossuth, Budapest, 1979, 24–25.

kiáltványt tettek közzé,¹⁰ mely az önrendelkezés jogát immáron elfogadva a szabad és demokratikus nemzetek föderatív Magyarországot ajánlotta megvalósításra, az elszakadás elkerülésére azonban a nyelvhasználatnál és a kulturális autonómiánál nem kínált többet a mindezen már rég túllépő nemzetiségeknek.

A párt ráadásul a területi integritás kérdésében is meghasonlott: egymásnak ellentmondó megnyilvánulások hangzottak el nemcsak különböző vezetőségi tagjainak, de még ugyanazon személyeknek a szájából is. Kunfi Zsigmond már az október 13-i rendkívüli pártgyűlésen eljutott az elszakadási jog elismeréséig,¹¹ a többség azonban egyelőre még nem számolt a határmódosításokkal, inkább olyan belső politikai reformokat kívánt, amelyek megvalósítása után a nem magyar népek nem fognak majd elkíváncozni. Erről az alapról közelítve fogadta el a párt (saját nemzetiségi koncepció hiányában) Jászi és a polgári radikálisok kisebbségpolitikai irányelveit, miután maga is csatlakozott a Magyar Nemzeti Tanácshoz.¹² A későbbiekben, már a népköztársaság kormányán belül, folytatódott a szociáldemokrata miniszterek inkonzekvens integritáspolitikája. Kunfi – egy decemberi kormányülésen – újból amellett foglalt állást, hogy „a kormány azon a Magyarországon kormányozzon, amely az etnográfiai egység határán belül fog kialakulni”, minisztertársa, Garami Ernő viszont egyenest „lehetetlennek” tartotta mindezt. Alig valamivel később, 1919 januárjában, egy munkástanács-ülésen azonban már maga Garami is úgy nyilatkozott: „Mi nem állunk a területi integritás alapján, mi a népek önrendelkező joga alapján állunk.”¹³ A hagyományos – tehát magyarországi gyökerekkel rendelkező – baloldal zavaros nemzetiségi és integritáspolitikájára a kívülről importált – itthon gyökeretelen – kommunista mozgalom tett végképp pontot.

A tanácsköztársaság által újragondolt kérdések egyike a polgári demokratikus kormányok jogalkotásaként megörökölt nemzetiségi autonómiák ügye volt. Az immár „túlhaladott” polgári gondolkodásmódot tükröző autonómiákkal szemben az új hatalom mint „szabad népek szabad szövetségére”,¹⁴ vagyis különféle nemzeti tanácsköztársaságok föderációjaként megalakuló „szövetségi szovjet-köztársaság” gyanánt tekintett önmagára, mely állam – a világforradalom

¹⁰ *Magyarország népéhez!*, Népszava 1918. október 8., 1–2. (A kiáltvány aláírói: A magyarországi szociáldemokrata párt vezetősége, A szociáldemokrata pártválasztmány.)

¹¹ „[...] ha Magyarország ilyen fog maradni, mint amilyen, [...] azt fogjuk mondaní nemzetiségi polgártársainknak: ami erőtök van, használjátok föl, hogy ha már nekünk itt kell maradnunk ebben a börtönben, ti menjetek oda, ahol szabadok vagytok!” Idézi KÖVÁGÓ, *I. m.*, 25.

¹² A területvédelem iránti elkötelezettséget jelzi, hogy a szociáldemokrata párt bekapcsolódott a Károlyi-kormány támogatásával megalakult Területvédő Liga [Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája] tevékenységébe.

¹³ KENDE János, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája, 1903–1919*, Akadémiai, Budapest, 1973, 110; KÖVÁGÓ, *I. m.*, 25–26; KALMÁR I. György, *Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi kérdés Magyarországon (1900–1914)*, Akadémiai, Budapest, 1976. Lásd továbbá (az időhatárokat kitolva); TILKOVSKY Loránt, *A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919–1945*, Kossuth, Budapest, 1986.

¹⁴ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya, 3.§. [<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91900035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>].

továbbterjedésével – még több népet összefogva, még szélesebb keretűvé nőheti ki magát.¹⁵ Kun Bélának a határok eltörlésére és az „egységes nemzetközi állam” létrehozására irányuló elképzelései egyaránt merítettek az 1917 óta kialakulóban lévő Szovjet-Oroszország ideológiájából és gyakorlatából, az ausztromarxisták (Karl Renner és Otto Bauer a nemzeti problémákat államszövetség útján kezelni óhajtó) elképzeléseiből, de még a sajátosan magyar (Kossuth, Jászi) tradíciókból is. A szocialista nemzetek együttélésének konkrétumait azonban nem dolgozták ki a nemzetközi munkásmozgalom teoretikusai, így a magyar (mondjuk inkább: magyarországi) kísérlet nem egy tekintetben bizonytalanságot és tisztázatlanságot mutat. Különösen igaz ez az autonómia és a föderáció megkülönböztetésére. Hiába beszélt ugyanis Kun Béla már a kezdetektől fogva föderatív tanácsköztársaságról, még a kommunista nemzetiségpolitikát magasztaló 1989 előtti történeti szakirodalom is kénytelen elismerni, hogy „ami Magyarországon megvalósult, az még nem föderáció, nem államok vagy nemzetek szövetsége. Tanács-Magyarország valójában nem volt szövetségi, föderatív állam, [hanem] központosított állam volt [...]”.¹⁶

E centralizált szemléletmódot, egyszersmind a még Károlyiék által kodifikált nemzetiségi önkormányzatok gyakorlatba való átültetésének határait világosan értésre adta Kun Béla, aki „sietett leszögezni, hogy a polgári demokratikus forradalomtól örökölt autonómiatörvények csak akkor illenek bele a most alapul venni kívánt tanácsrendszerbe, ha annak politikai, igazgatási, gazdasági egységét nem bontják meg a nemzetiségi önkormányzatok kiépítendő szervei.” Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos vonatkozó rendeletei szerint ezért „a nemzetiségi önkormányzati szervek létrehozására nem írandók ki választások, hanem az április 7–8-i tanácsválasztások során a helyi tanácsokba („szovjetekbe”) számarányuknak megfelelően beválasztandó nemzetiségiek küldötteiből alakuljanak meg azok, s csupán tanácskozó, tanácsadó szerepük legyen.” A különböző nyelvű dolgozó néprétegek akarattnyilvánítását tehát a tanácsválasztások révén biztosították, arról pedig szó sem lehetett, hogy egy-egy nemzeti kerületnek a hagyományostól eltérő státusza okán több joga legyen, mint az igazgatás megyei szintjének, vagy hogy azok ilyen minőségükben kivonhassák magukat a népbiztosságok (a kormányzat) rendelkezései alól. A nemzetiségi önkormányzat

¹⁵ A tanácsköztársaság, amint ez törvényhozó testületének a Tanácsok Országos Gyűlésének júniusi határozatában szerepel, „[...] meg akarja valósítani a dolgozók testvéri szövetségét, a tanácsok föderatív köztársaságának kereteit, addig is, amíg a nemzetközi proletárforradalom az egységes nemzetközi proletár-tanácsköztársaságot lehetővé teszi.” *A Tanácsok Országos Gyűlésének naplója*, Athenaeum, Budapest, 1919, 115. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1919_1_TOGY/?pg=116&layout=s].

¹⁶ Kóvágó, *I. m.*, 54–57. Az idézet helye: 56. Pontosításként még hozzáteszi: „A föderáció kétoldalú szerződés. Két vagy több, önrendelkezését gyakorló nemzet, illetve szuverén állam szerződése államszövetség megkötéséről. Egy állam egyoldalú lépésével tehát nem valósítható meg. [...] A »szövetséges« megjelölés a Tanácsköztársaság hivatalos nevében, s a Tanácsköztársaság föderatív állammá való alakulásának deklarálása tehát valójában a magyarországi proletárállam céljait, törekveit, nem pedig tényleges helyzetét, államformáját fejezte ki.” *Uo.*, 57.

eredeti koncepciójának továbbfejlesztése kapcsán a külügyi népbiztos leszögezte: „Most már nem autonómiáról van szó, hanem szovjeturalomról.”¹⁷ Aligha véletlen, hogy nemcsak a tanácsköztársaság április 2-i ideiglenes (XXVI. FK. sz. rendelet), de a június 23-i végleges alkotmánya sem használta az „autonómia” kifejezést.

A hangzatos propaganda¹⁸ dacára a nemzeti kisebbségek – e következtetésre jut a forradalmi korszak etnopolitikai koncepcióit szintetizáló legfrissebb hazai szakmunka – „a valóságban nem kaptak önrendelkezési jogot, csupán tagok lehettek a föderatív magyar tanácsköztársaságban.” Így – mint láttuk – sem a sokszor idézett föderalizmus nem valósult meg a maga tiszta és klasszikus formájában, sem pedig a nemzetiségek autonóm joggyakorlása. Az idegen ajkú népesség integrálására az új hatalom e tekintetben még kiforratlan elképzelései „vagy a régi Magyarországot alakították volna népei szocialista föderációjává – akkor ez Jászi programjának szocialista színezetét jelentette volna –, vagy mégsem akartak valóban föderalizálni, mindössze néhány engedményt adni a nem magyar népeknek egy többségében mégis csak magyar Magyarországon, amiben megint csak a magyar felsőbbség gondolata volt felfedezhető. [...] Vagyis nem létezett egységes interpretációja a nemzeti kérdésnek és a föderalizálásnak, inkább csak a proletárok békés együttélésének hite.”¹⁹

Olyan olvasata is lehetett persze az imént jelzett, a nemzeti kisebbségek előzetes reményeit bizony jócskán lehűtő folyamatoknak, mely szerint a nemzetiségi önkormányzat letéteményese voltaképp maga a tanácsrendszer. A tanácsköztársaság alkotmánya ezt így fogalmazza meg: „A tanácsrendszer következményeként a helyi igazgatást mindenütt annak a nemzetnek a dolgozói vezetik, amely nemzethez tartozó dolgozók az illető helyi körben többségben vannak. Ez a helyi igazgatás nyelvében is kifejezésre jut.”²⁰ Az ország területén élő nemzetiségek tehát jogaikat a maguk által választott helyi tanácsok révén gyakorolják,²¹ így a szocialista állam valójában autonóm községek szövetségének tekintendő. Különösen a hazai németek szerették volna ezt így értelmezni, s ezért a Népszava német nyelvű testvérlapjában (Volksstimme) igazolni is

¹⁷ Az idézetek helye TILKOVSKY, *Nemzetiségi politika*, 35–36.

¹⁸ A témához lásd SZABÓ Viktor, *A kommunizmus büvöletében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*, TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, Budapest, 2019.

¹⁹ VITÁRI Zsolt, *Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között = Sed intelligere. Tanulmányok a 65 éves Gyarmati György tiszteletére*, szerk. SLACHTA Krisztina – BÁNKUTI Gábor – VONYÓ József, Kronosz, Pécs, 2016, 181–199, 191–192. – A szerző megerősíti azt a többek által is vallott nézetet, miszerint „a föderalizmus nem volt a tanácsköztársaságok valós föderalizmusa, hanem egy központosított állam. Kétkelkedni lehet abban is, hogy kedvező konstelláció esetén valóban létrejött volna egy föderalista tanácsköztársaság, és tényleg ez lett volna a hatalom birtokosainak óhaja.” *Uo.*, 192.

²⁰ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya, 85.§. [https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=91900035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38]

²¹ TILKOVSKY Loránt, *A forradalmak „nemzetiellen nemzetiségpolitikája” = Uő., Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*, Ikva, Budapest, 1994, 15–19, 18.

próbálták – inkább csak „vágyvezéreltnek” mondható – teóriájukat, miszerint az új szocialista állam a nemzetiségeknek biztosított szabadság tekintetében még a polgári kormányok által biztosított nemzeti autonómiáknál is tovább megy. „A tanácsrendszer – írják – azon az állásponton van, hogy úgyszólván minden község önálló, ezek proletariátusa maga intézi ügyeit.” A hagyományos autonómia-gondolat újraértelmezése a következő magyarázatot kapja: „A tanácskormány bizonyosan nincs a nemzeti autonómiák álláspontján. »Önkormányzatot« – egyes korlátozott, mindazonáltal fontos igazgatási ágak területén – mindig egy uralkodó nemzet biztosít az általa uralt nemzeteknek. A proletárruralom nem ismer ilyen ajándékokat, merthogy uralkodó nemzetet sem ismer; Magyarországon minden proletár egyenjogú [...]»²² Az autonómia eme újszerű értelmezése azonban aligha elégitette ki a nemzetiségi néptömegeket.

Érzékelve az egyre szűkülő tömegbázis és az egyre romló közhangulat veszélyeit, a tanácsköztársaság vezető elitje gyorsan belátta, hogy ha nem is az ország területi integritásának védelmezése, de a világhorradalom terjesztése reményében nem szabad elidegenítenie magától a nem magyar ajkú népeket. Az internacionalizmus szellemiségétől áthatva persze nem tudott azonosulni a nemzetiségek – még a polgári kor ideáit tükröző – autonómiatörekvéseivel, s az igényelt kollektív jogosítványokat is csak eredeti tartalmuktól megfosztva, átértelmezve, a kommunista tanácsrendszer keretei közé adaptálva óhajtotta megvalósítani.

Abból sem csinált titkot, hogy ő maga e „nemzeti” igényeket már meghaladottnak, az etnikai konfliktusokat pedig a proletár testvériség jegyében – a II. világháború után úgy mondják majd: az „automatizmus” elve²³ alapján – úgyis magától megoldódónak tekinti. Mindezen elvi aggályai ellenére hozta meg látványos, példamutatónak szánt, s nem mellesleg propagandisztikus célokat szolgáló²⁴ nemzetiségpolitikai intézkedéseit.²⁵

²² Zur Nationalitätenfrage, Volksstimme 1919. május 1., 2–3., 2.

²³ Az „automatizmus-koncepció” szerint a szocialista társadalmi rend építésének előrehaladásával, más társadalmi kihívásokhoz hasonlóan, a nemzetiségi problémák is idővel maguktól megoldódnak majd. Vö. FEHÉR István, *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*, Kossuth, Budapest, 1993, 139.

²⁴ A kommunista engedménypolitika valós motivációit így értékeli egy a németek helyzete iránt – érthető módon – igen nagy érzékenységet tanúsító (a két világháború közötti időszak szellemiségét tükröző) német szakmunka: „[...] a kommunisták azáltal, hogy a teljes társadalmi és államrendet a feje tetejére állították, egyben azt a nyomást is feloldották, mely a nem magyar népcsoportokra nehezedett.” Ők azonban a nemzeti érzésre, már csak világnézeti okokból is, nem voltak tekintettel. „A tanácsköztársaság kétségkívül nagyvonalú nemzetiségpolitikai intézkedései ezért elsősorban propagandalépések voltak, melyek nem gátolták, hogy a magyarosítás ugyanúgy haladjon, mint ahogyan Szovjet-Oroszországban – a nemzeti kisebbségek iránti látszatmegértés ellenére – az oroszosítás halad.” Mindezek dacára is úgy látja, hogy a tanácsköztársaság kisebbségi törvénykezése „messze túlment mindazon, amit a korábbi vagy későbbi magyar kormányok bármelyike biztosított a más népcsoportoknak.” Vö. Hedwig SCHWIND, *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*, Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1960, 74–75, valamint SCHLERETH, I. m., 82.

²⁵ A tanácsköztársaság nemzetiségpolitikai kodifikációját – a hazai németiség vonatkozásában – vizsgálja OROSZ László, *A magyarországi németek a tanácsköztársaság idején = A trianoni békediktátum története hét kötetben, II.*, főszerk. GULYÁS László, Egyesület Közép-Európa kutatására, Szeged, [megjelenés alatt, 2020].

Persze csak ama kisebbségekre fókuszálva, amelyeket valóban célközönségének tartott. A ruszin és a német kisebbség esetében például, amelyek az összeomlás után kinyilvánították a magyar állam keretein belül maradásuk szándékát és amelyek (legalább részben) továbbra is magyar fennhatóság alá tartoztak,²⁶ a tanácsköztársaság helybenhagyta és folytatta a polgári demokratikus kormányok jogkiterjesztő törvénykezését.²⁷ Ám a szlovákok esetében (akik márciusban szintén autonómiát kaptak a Berinkey-kormánytól²⁸) már más volt a helyzet; velük kapcsolatban a forradalmi kormányzótanács nemzeti önrendelkezésük megnyilvánulásaként értelmezte a Csehszlovákiához való csatlakozásukat (cserbenhagyva ezzel a Dvorcsák-féle magyarbarát szlovák irányzatot). Hasonlóképp nem számolt a kommün a román, a szerb és a horvát közösség maradásával (a nyugat-magyarországi horvátok ügye persze más kérdés), ezzel elismerve egyesülésüket anyaállamaikkal. A kis szlovén közösség ügyének kezeléséhez pedig olyan tapintatlansággal nyúlt hozzá,²⁹ hogy azok fegyveres ellenállásba kezdtek és május legvégén kikiáltották a maguk Murai Vend Köztársaságát, nyíltan szakítva a magyarországi tanácsköztársasággal.³⁰ E konfliktus – kiegészülve egyéb lokális, köztük nemzetiségi többségű területeken (így a nyugat-magyarországi németek körében) a vörös uralom ellen szerveződött megmozdulásokkal – jelentős mértékben erodálta a kommün tekintélyét és tömegbázisát, amellett, hogy az ausztriai magyar ellenforradalmi körök aktivizálódását és hazai térnyerését is elősegítette.

A történeti államkeret 1918. őszi összeomlásával párhuzamosan a Magyarországon maradt nemzetiségi lakosság számára két egymástól eltérő politikai rendszerben is lehetőség nyílt nemzeti törekvései megvalósítására. Várakozásait azonban egyik sem teljesítette. Míg azonban Károlyi polgári demokratikus kurzusa irányában legalább volt némi bizalmi tőke, addig a tanácsköztársaságnak a nemzetiségi lakoságtól (s persze a magyarokétól is) idegen természete már nem tette lehetővé az őszinte kooperációt. Az elvi ellentmondások okán

²⁶ Előbbiek csak május elejéig, amikor a csehszlovák illetve román megszállás alá kerültek.

²⁷ Az 1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról (1918. december 21.); Az 1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról (1919. január 28.). – A három német etnikai tömb közül a legkedvezőbb etnikai adottságokkal bíró nyugat-magyarországi német kerület pontos területi körülhatárolására a Forradalmi Kormányzótanács 1919. július 16-i keltezésű rendeletében (CXXIX. FK. sz. r.) sort is kerített. Ez később jelentősen hozzájárult a tanácsköztársaság negatív előjelű utólagos megítéléséhez, mondván, a Burgenland néven Ausztriához került területek előzetes megajzolósa végeredményben megkönnyítette a bécsi kormányzat helyzetét és tárgyalási pozícióit a saint-germaini béketárgyalások során.

²⁸ Az 1919. évi XXX. néptörvény Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról (1919. március 11.).

²⁹ A vendekkel (Jászi–Obál-tervezet) – és a nyugat-magyarországi horvát szigetek lakóival is – autonómia-tárgyalást folytatott a Károlyi-kormány, amit még a Berinkey-kormány alatt sem sikerült lezárni. Az ügyeket átvevő forradalmi kormányzótanács elnöke, Garbai, a nemzetiségek igényeinek az „automatizmus” elve jegyében történő megoldásában bízva leállította az egyeztetéseket, mondván „ez ügyben intézkedések megtételének szüksége fenn nem forog, az ügyiratok tétessenek ad acta”. KÖVÁGÓ, *I. m.*, 70.

³⁰ BELLÉR, *I. m.*, 8–11; TILKOVSKY, *Nemzetiségi politika*, 36–37.

– számos konkrét esetben – csupán „látszat-autonómiát” biztosító intézkedések kihasználását és a saját nemzeti ügyek intézésébe való aktív bekapcsolódást megbénította a kommunista rezsim által gyakorolt véres terror, a lakosság (nemzetiségre való tekintet nélküli) megfélemlítése. Aligha véletlen, hogy a 133 nap után megbukó tanácsköztársaságot a nemzetiségi lakosság körében nem sokan siratták.